

2. Тихонов А. К. Политика Российской империи по отношению к католикам, мусульманам, иудеям в последней четверти XVIII – начале XX вв.: дис. докт. истор. наук. – СПб., 2007. – 495 с.
3. Государственный архив Российской Федерации, (далі – ДАРФ). – Ф. 109. – Оп. 1 с/а. – Спр.1152.
4. Волыньские Епархиальные Ведомости. – 1863, 1 апреля, № 7. – С.167-306.
5. ДАРФ. – Ф.109. – Оп. 2 с/а. – Спр.363.
6. Рассказы из русской истории. – Вып. 4. Волынь и Галичь. – Почаев, Волынская губерния, 1909. – С.96.
7. Вестник Юго-Западной России. Историко-литературный журнал. Т.IV, июнь. – Киев, 1863. – С.153-162.
8. Записка о землевладении в Юго-Западном крае. Составитель И. Рудченко. – Киев, 1882. – 180 с.
9. ДАРФ – Ф.109. – Оп. 2 с/а. – Спр.708.
10. Житомирський державний історичний архів (далі – ЖДІА). – Ф. 1. – Оп.18. – Спр.339.
11. ДАРФ. – Ф.109. – Оп.2 с/а. – Спр.614.
12. ЖДІА. – Ф. 70. – Оп.1. – Спр. 300.
13. ДАРФ. – Ф.109. – Оп.2. – Спр.701.
14. Там само. – Ф.109. – Оп.2 с/а. – Спр.710.
15. Судьбы православия и русской народности на Волыни в последнее столетие (1796-1896). – Почаев, 1896. – 35 с.
16. ДАРФ. – Ф. 109. – Оп. 2 с/а. – Спр.703.
17. Там само. – Ф. 109. – Оп. 2 с/а. – Спр.719.
18. Там само. – Ф.109. – Оп.2 с/а. – Спр.714.

Л.Р.Ігнатова, Ш.Ш.Рамазанов

УДК 94[070.11] “1905/1907”

**ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА
ЯК ДжЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СТАНОВИЩА
УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ
1905-1907 рр.**

Представлено огляд публікацій періодичних видань в Україні, які висвітлюють революційну боротьбу селян та намагання уряду Російської імперії вирішити аграрне питання. Міститься компаративний аналіз оцінок поточних подій у газетах різних політичних напрямків.

Рассматриваются публикации периодических изданий Украины, которые освещают революционную борьбу крестьян и попытки правительства Российской империи решить аграрный вопрос. Представлен компаративный анализ оценок текущих событий в газетах различных политических направлений.

In clause the publications in the periodic editions of Ukraine are analyzed which cover revolutionary struggle of the peasants and attempt of government to decide an agrarian question. The estimations of the current events in the newspapers of different political directions are compared.

Ключові слова: селянські страйки, малоземелля, періодична преса.

У сучасному світі засоби масової інформації відіграють визначну роль. Саме вони представляють суспільству інформацію про соціальне, економічне, політичне становище в країні, аналізують її, врешті сприяють формуванню світогляду людини. Тому для сучасних дослідників важливим є вивчення змісту та ролі періодичної преси у різні періоди історії.

Початок ХХ ст. характеризується розвитком власне української періодики, а також важливими процесами в суспільному житті, пов'язаними з революційними подіями в Російській імперії. Публікації в газетах про становище сільського господарства та революційні події дають великий матеріал для вивчення поглядів сучасників на дану проблему. Участь українського селянства у боротьбі за свої економічні права широко висвітлена в історичних дослідженнях радянського періоду. Це, зокрема, роботи Лещенка М.Н., Демченка М.В., Люся Ф.Є., Михайлюка О.Г. та багатьох інших. Проте сучасні вітчизняні науковці приділяють недостатньо уваги науковій проблемі аграрного розвитку країни та боротьбі українського селянства за свої права на початку ХХ ст. Виходячи з цього, автори даної статті ставлять собі за мету проаналізувати публікації періодичної преси періоду революції 1905-1907 рр. та з'ясувати як подавалася інформація про ці події в періодиці різного політичного спрямування.

Соціально-економічне і політичне становище на початку ХХ ст. в Російській імперії було вкрай складним. Особливо це стосувалося сільського господарства. Селянство в Російській імперії в цілому, і в Україні, зокрема, було найчисленнішою суспільною верствою. Після відміни кріпацтва 1861 р. 220 тис. селян України залишилися безземельними, майже 100 тис. отримали наділи до 1 дес., 1.600 тис. – від 1 до 3 дес. Загалом майже 94% селянських господарств мали

наділи до 5 дес., що було менше від норми, необхідної для ведення господарства та сплати податків. Як наслідок, у середовищі селянства в другій половині XIX – на початку XX ст. відбулося розшарування. Близько 5 млн. осіб складала сільська буржуазія, ще 5-6 млн. становили середняки. Всі ж інші селяни відносилися до найбіднішої верстви. Таке неоднозначне економічне становище більшості українських селян призвело до виступів та заворушень. У 1900 р. відбулися заворушення в деяких селах Київської та Подільської губерній. Внаслідок неврожаю 1901 р. становище селян ще більше погіршилося, і 1902 р. аграрний рух охопив усі райони України, незважаючи на нерівномірність землеволодіння й заробітків. Так, на півдні України, де селяни були краще забезпечені землею, відбулося 30 селянських заворушень, на Лівобережжі – 50, а на Правобережжі – понад 200.

Особливо масовим був селянський рух у 1902 р. – 320 виступів, 212 з яких було приборкано силовим способом, за рахунок залучення поліції та військ. Упродовж 1903-1904 рр. в Україні продовжується наростання селянського невдоволення – відбулося близько 411 виступів, у яких брали участь селяни 439 сіл з населенням майже 350 тис. осіб. За підрахунками історика М.Лещенка, загалом протягом 1900-1904 рр. в Україні відбулося 1.022 виступи селян, що охопили 1.300 сіл з населенням 800 тис. осіб [1].

З розстрілу мирної демонстрації робітників 9 січня 1905 р. у Петербурзі розпочалася революція в Російській імперії. Ця акція царської влади викликала обурення робітників. І вже на другий день застрайкували робітники у самому Петербурзі. Поступово страйки перекинулися і на інші міста, зокрема, в Україні: в січні 1905 р. почався політичний страйк робітників Києва та промислових районів Донецько-Криворізького басейну.

Одночасно зі страйками робітників розпочалися селянські повстання: селяни палили поміщицькі садиби, господарські будівлі, забирали худобу. Все частіше лунали вимоги передати всю землю селянам. Селянський рух охопив в першій половині 1905 р. 64% усіх повітів України [2].

Протягом весни і літа 1905 р. хвиля страйків зростала. У жовтні 1905 р. відбувся загальний політичний страйк, у якому взяли участь 120 тис. робітників України.

Під тиском революційної хвилі 17 жовтня 1905 р. цар Микола II видав Маніфест, у якому обіцяв народу громадянські права, політичні свободи, заснування парламенту – Державної Думи із законодавчими

правами. Проте цей крок російського самодержавства не зняв напруги у суспільстві. До кінця 1905 р. не припинялися страйки і повстання. Найбільшої сили вони набули у грудні. У 1906 р. революційний рух почав спадати. Жорстокі репресії, численні людські жертви, розстріли, заслання сприяли зменшенню повстань. Проте у роки спаду революції не припинялися селянські виступи. За перше півріччя 1906 р. селянський рух в Україні охопив 75 повітів з 94. Проте за кількістю учасників і гостротою боротьби він був слабшим у порівнянні з 1905 р.

Після жовтневого маніфесту 1905 р. з'явилися нові можливості для боротьби українців за свої національні, соціальні та політичні права. Українська інтелігенція скористалася проголошеними демократичними свободами для організації видання національної преси. Започаткував національну пресу лубенський часопис “Хлібороб” М.Шемета. Перший номер газети вийшов наприкінці 1905 р., але з п'ятого номера місцева адміністрація заборонила його вихід.

У грудні 1905 р. у Києві почала виходити щоденна газета “Громадська думка”. Крім Києва українські газети видавалися у Харкові, Одесі, Катеринославі, Полтаві та інших містах. На початок 1906 р. їх налічувалося на території Наддніпрянської України 18.

Цілком логічним було те, що у новозаснованих газетах висвітлювалося поточне життя, зокрема і події революції. Так, “Громадська думка” рясніла повідомленнями про селянські страйки. Майже кожен номер газети подавав інформацію про виступи селян проти поміщиків, а також про заходи, які застосовували поміщики та уряд у приборканні селянських страйків. Основні вимоги селян, за свідченням репортерів газети, полягали у збільшенні плати за роботу у поміщицьких маєтках, поліпшенні умов праці, зниженні орендної плати за поміщицьку землю. Селяни також вимагали “віддати землю” поміщиків тим, хто на ній працює [3].

Географія повідомлень про селянські страйки у “Громадській думці” охоплювала майже всі губернії України – Чернігівську, Подільську, Вінницьку, Полтавську, Київську, Житомирську та ін. Характерним у цих дописах було те, що представлені в них дані подавалися з конкретним зазначенням не тільки губернії, а й повіту чи села: “В селі Стадниці Вінницького повіту страйкували хлібороби-робітники в маєтку графа С.Грохольського”, “Мало не весь Брацлавський повіт охоплений тепер економічним рухом; скрізь селяни домагаються, щоб було збільшено заробітну плату... В селі

Бортниках селяни на сході постановили не йти до панів жати, доки не дадуть 1 руб. 50 коп. за копу, або 3-й сніп жита й 4-й пшениці” [4].

Отже, газета своїми повідомленнями намагалася об’єктивно висвітлити події, що відбувалися в Україні, а також показати невдоволення селян їхнім економічним становищем.

Аналогічно висвітлювала “Громадська думка” і каральні акції поміщиків та царського уряду, спрямовані на придушення селянських заворушень. Дописи кореспондентів з місць таких подій також є показовими для якомога повнішого відтворення тогочасних подій. “З Городні (Чернігівщина) пишуть, що там поліція вже аж з ніг валиться, так потомилася арештовувати селян”, “Сими днями арештовано в с.Козичанці, Київського повіту, 19 селян за те, що приймали участь в страйку, а двох селян за те, що вони не хотіли йти під арешт, стражники застрелили”, “В Гайсинському повіті (на Поділлі) в багатьох селах страйкували робітники-хлібороби і всюди, де страйкували або тільки вимагали кращих умов, там побувало військо. Найдужче “втихомирювано” Жарденівку та Ладжинський хутори. Там “драгуни” не давали селянам жати свій хліб, а гнали їх на панське поле. Людей драгуни дуже кривдили”, “С.Велика-Лепетиха (Мелітопольського повіту). З Петербургу приказано вислати з Великої-Лепетихи 38 осіб-селян, на яких думають, що вони брали участь в погромі економії великого князя Михайла Миколайовича” [5].

Така активна громадська позиція газети, її велика популярність (в ній також друкувалися твори українських літераторів – Б.Грінченка, М.Кропивницького, А.Кримського та ін.) призвела до того, що російський уряд зарахував її до нелояльних до уряду друкованих органів. Газету невдовзі було заборонено.

Після закриття “Громадської думки” почала виходити “Рада”, в якій активно працювали Б.Грінченко, Є.Чикаленко, М.Павловський. “Рада” продовжила лінію на висвітлення соціально-політичного та національного життя, започатковану “Громадською думкою”. Продовжувалося в газеті й висвітлення революційних подій, зокрема і боротьби селянства [6].

Революційні події на селі висвітлювались й іншими газетами, що виходили в Україні. Серед них, зокрема, згадаємо катеринославський часопис “Добра порада”, полтавські видання “Колокол”, “Полтавская земская газета”, “Слово” і також газету чорносотенців “Киевлянин”. Переважно йшлося про вміщення пресою коротеньких інформаційних повідомлень – на взірць такого, вміщеного газетою “Слово”: “Забастовки по селах. 23 июня в с.Часниківці, лохвицького повіту,

селяни, що робили на плантаціях князя Орбеліані, відмовились робити, вимагаючи побільшення харчів. З Єлисавету пишуть: останніми часами в повіті дужчає селянський рух. Рух виявляється в тому, що селяни не пускають на роботу зайшлих робітників та палять економії. В с.Баланівці, Ольгопольського повіту, забастували селянські робітники. Робітників, спровождених з других сіл, на роботу не допущено” [7]. Друкувала преса також і дописи кореспондентів, які побувавши на місцях, намагалися аналізувати ситуацію, яка склалася в українському селі. “По Катеринославщині. За місяць. Катеринославська губернія за останні часи жила, як і уся Росія, дуже неспокійно... З початку январа по селах, де були розрухи, їздили козаки й москалі з пушками, били селян нагайками і арештовували... Селянські розрухи внесли багато безладдя. Уже не кажучи про те, що арештовано багато робочих людей саме перед весною, селянам мабуть доведеться, заплатити своїм добром за пропавше панське... У январі відбулися дворянські і земські зібрання... Про те, як розв'язати неминучу справу про землю і про нестачу її у селян Губернське земство нічого твердого не постановило”, – повідомлялося, наприклад у газеті “Добра порада” [8].

Щодо публікацій в українських газетах про судові процеси, то їх було не так вже і багато. Це можна пояснити тим, що царський уряд застосовував для придушення селянських виступів війська та жандармів, натомість до судових процесів справа доходила дуже рідко. Проте повідомлення про судові процеси над селянами час від часу все ж з'являлися в газетах: “В Чернігові окружний суд з заступниками від станів судив селян с.Бігача (Чернігівського повіту) за погроми у маєткові поміщика Мортонна... З 42 обвинувачених – 8 виправдано, а останніх засуджено в тюрму”, “Судебная хроника. Дело о крестьянских беспорядках. ... Из лиц, учинявших эти беспорядки, удалось задержать только 10 человек, из которых 1 сидит в тюрьме еще и по другому преступлению, и дело о нем выделено, а о 9 остальных подсудимых дело было разобрано вчера и палатой допрошено более 30 свидетелей. Из 9 подсудимых Максименко и еще 3 признаны виновными и приговорены к тюремному заключению на 8 месяцев каждый, а 5 подсудимых оправданы” [9].

Для боротьби з революційним рухом царська влада використовувала не тільки силові методи. Намагаючись стримати селянський рух і поліпшити становище сільського господарства, міністр внутрішніх справ П.Столипін вдався до реформ. Указом від 9 листопада 1906 р. було оголошено про початок проведення аграрної реформи, суть якої

полягала у руйнуванні селянської общини, наділенні селян землею та створенні окремих селянських господарств – хуторів або відрубів. Реформа була спрямована на творення великого прошарку заможного селянства, приватного власника землі.

Ці кроки влади також не залишилися поза увагою періодичної преси. На шпальтах газет з'являються публікації із статистичними матеріалами про земельне забезпечення селян. Так, за даними газети “Рада”, у Полтавській губернії землеволодіння розподілялося таким чином: 35,54% землі належало козакам, 28,59% – селянам, 27% – дворянам; харківська губернська земська управа видала відомості про те, скільки землі мають селяни, за їх підрахунками середній наділ по всіх 11 повітах губернії був не більший, як 4 з лишком десятини.

За статистичними даними 1907 р., вміщеними в газеті “Рада”, у Київській губернії в приватному володінні перебувало 45,2% землі, казенної, удільної, церковної землі було 9,2%, селянської надільної землі – 45,2% [10].

В статті “Дворянство і земельна справа”, вміщеній у газеті “Рада”, автор не тільки оприлюднив статистичні дані про площу землі у селянському користуванні, але й проаналізував складну ситуацію, в якій перебувало українське селянство в умовах реформи, зокрема взявся довести неможливість вирішення земельного питання тим способом, який запропонували великі землевласники та уряд. “Як і раніше, так і тепер, вони твердо стоять на тому, що “частная собственность неприкосновенна”. Коли раніше вони не згоджувалися з тим, що люди терплять велику нужду на землю, то тепер і поготів...”, – ішлося в статті. За даними автора, в 1906 р. пропонувалося для купівля селянами 12 млн. десятин землі, з них лише близько 2,5 млн. десятин – казенних та удільних земель. Відтак було зрозумілим, що без приватновласницьких поміщицьких земель забезпечити 25 млн. українських селян землею у кількості, достатній для нормального господарювання, фізично неможливо [11].

Аналогічна за змістом стаття була вміщена й у газеті “Одесские новости” під назвою “Землеустроительные комиссии в Херсонской губернии”. Автор подає матеріал про наявність вільної для продажу землі в губернії: казенних та удільних – 430 тис. дес., у продажу Селянським банком – 48 тис. дес., запропоновані від приватних власників – 224 тис. дес. – загалом 702 тис. дес. Але для потреб селян, наголошував автор, цього було замало: “2 млн. в пассиве и 702 тыс. в активе, вот та задача, которая выступает властно перед землеустроительной комиссией Херсонской губернии” [12].

Представлений періодикою аналіз ситуації в сільському господарстві стосувався не лише великих адміністративних одиниць, але також і невеличких населених пунктів. Так, “Полтавская земская газета” публікувала такі дані про ситуацію, що складалася в окремих хуторах та селах: селяни хутора Судієвка Кобелянського повіту та села Макієвка Лежинського повіту страждають від малоземелля, повністю залежать від волі землевласника, тому єдиним виходом для них є оренда землі [13].

Визнаючи існування проблеми малоземелля в українському селі, але захищаючи великих землевласників, чорносотенна газета “Киевлянин” на своїх шпальтах публікувала матеріали, в яких обстоювалась ідея запровадження у сільському господарстві таких заходів, які б покращили стан землеробства. Так, у серії статей “Миражи и действительность” був поданий аналіз книги С.Бехтєєва “Хозяйственные итоги истекшего сорокалетия”. На думку автора статті, С.Бехтєєв представив у книзі важливу характеристику стану аграрного сектора, довівши, що питання про малоземелля селян не є основною проблемою сільського господарства. Далі автор статті всіляко підкреслює думку С.Бехтєєва, що запропонована урядом та підтримана кадетською партією реформа нездійсненна – і не тому, що казенної та удільної землі не вистачить усім малоземельним селянам, а тому, що реформа загалом у сільському господарстві не потрібна [14].

У статті “Улучшение крестьянского хозяйства” автор аналізує стан сільського господарства у пореформений період. На його думку, за період після скасування кріпацтва у поміщицькому та селянському землеробстві жодних вдосконалень у способі ведення господарства не відбулося. Водночас не спостерігалось і жодних економічних проблем в українських губерніях. Навпаки: Київська губернія, наприклад, маючи продовольчі капітали, не тільки забезпечувала країну хлібом, але й відправляла його за кордон. Отже, наполягав автор статті, проблеми з наділенням селян землею не існувало, а тому і реформи в цій галузі господарства були не потрібні [15].

Ще одна стаття, вміщена на шпальтах “Киевлянина”, подає думку французького вченого Леруа-Больє щодо аграрного питання в Російській імперії. Основою господарства, на думку вченого, повинні стати великі, середні та дрібні землевласники, які володіють землею, мають відносно широку освіту, середній капітал. На заваді нормальному землеробству в державі стоїть община – “селянський мир” та середньовічні пути, які її підтримують. Селяни, неспроможні

вести господарство, повинні стати найманими робітниками. Прогрес в сільському господарстві можливий за умови поширення передових технологій обробки землі. На думку французького вченого, якщо “Державна дума позичає у Захода його політичні установки, то їй потрібно позичити у нього економічні методи та рамки”. Отже, на думку Леруа-Больє, методи реформи, які запроваджуються в Російській імперії, не можуть раз і назавжди вирішити земельне питання в країні [16].

Ще одна стаття, яка безсумнівно підтверджує специфічні політичні погляди редакції газети “Киевлянин” – “Крестьянское полеводство”. Газета надрукувала деякі дані з книги П.Соковніна “Культурный уровень крестьянского полеводства на надельной земле и его значение в аграрном вопросе”. На думку автора статті, проблема реформування сільського господарства в Російській імперії полягає не у селянському малоземеллі, а у неправильному веденні господарства. Порівнюючи збір зерна у різних губерніях імперії, автор доводить, що реформування сільського господарства має досить руйнівне значення та “деморалізує” землеробство. Так, за наведеними ним статистичними даними, збір зерна у Київській губернії був на 67% вищим, ніж у Херсонській губернії і на 50-60% вищим від Вітебської, Віленської, Самарської та Казанської губерній. На думку Соковніна, середня продуктивність посівних площ чорноземних губерній лише на 1% перевищувала середні врожаї для нечорноземної смуги Росії, а тому проблема наділення землею селян в різних губерніях Російської імперії була перебільшеною [17].

Таким чином, періодична преса в Україні активно висвітлювала події, пов'язані з революцією 1905-1907 рр. Революційна боротьба селян знайшла відображення на шпальтах газет усіх політичних напрямків – соціалістичних, демократичних, чорносотенних, офіційних. Кореспонденти не тільки подавали відомості про повстання по всіх українських губерніях, але й коментували урядові заходи та каральні експедиції, які застосовувалися проти селян. Із запровадженням аграрної реформи газети подають статистичні дані про кількість вільної землі для наділення нею селян, подекуди роблячи висновки щодо неможливості вирішення селянського малоземелля тими заходами, які пропонувалися царським урядом. Але різні політичні уподобання друкованих органів відображалися у публікаціях щодо оцінки політичних подій в країні. Так, чорносотенна газета “Киевлянин” на своїх сторінках критикувала не тільки заходи уряду щодо реформ, але й взагалі вважала, що проблеми селянського

землеволодіння не існує. Аналіз публікацій в періодичній пресі свідчить, що революційні події 1905-1907 рр. знайшли на її сторінках широке відображення, проте оцінки цих подій в газетах залежали від політичних уподобань редакційних колегій цих періодичних видань.

1. Лещенко М.Н. Класова боротьба в українському селі на початку ХХ ст. – К., 1968.
2. Лось Ф. Революція 1905-1907 рр. на Україні. – К., 1955. – С.179-195.
3. Громадська думка. – 1906. – 4, 5, 7, 8, 9, 13, 19, 22, 23 липня.
4. Там само. – 1906. – 9, 26 липня.
5. Там само. – 1906. – 2, 5, 7, 8, 9, 11, 13, 21, 23, 26 липня.
6. Рада. – 1907. – 1, 4, 27 липня, 19 вересня.
7. Слово. – 1907. – 7 юлія.
8. Добра порада. – 1906. – 24 февралія.
9. Рада. – 1906. – 15 вересня; Києвлянин. – 1906. – 2 мая.
10. Рада. – 1907. – 3 лютого; 1 березня. – 1908. – 31 декабрія.
11. Там само. – 1906. – 26 листопада.
12. Одесские новости. – 1906. – 29 октябрія.
13. Полтавская земская газета. – 1906. – 16 юлія, 3 сентябрія.
14. Києвлянин. – 1906. – 12, 13, 26, 27 юнія.
15. Там само. – 1906. – 6 юлія.
16. Там само. – 1906. – 11 юнія.
17. Там само. – 1906. – 3 мая.

Н.В.Писаревська, Л.С.Баїтова

УДК 94:629.73

СТАНОВЛЕННЯ КОНСТРУКТОРА ТА АВІАТОРА І. СІКОРСЬКОГО В ЧАСИ НАВЧАННЯ В КПІ

Висвітлюються події, пов'язані з становленням конструктора І.І. Сікорського, його перші здобутки на ниві гелікоптеро та літакобудування. Розкриваються позитивні риси навчального процесу в КПІ, що сприяли становленню й розвитку у вузі технічної думки.

Освещаются события, связанные с становлением конструктора И.И. Сикорского, его первые достижения на ниве вертолета и самолетостроения. Раскрыты позитивные черты учебного процесса в КПИ, которые способствовали становлению и развитию в вузе технической мысли.